

ПИТАННЯ РОЗВИТКУ АПК

УДК 338.432(477) : 330.341.1

О. В. ШУБРАВСЬКА,
професор, доктор економічних наук,
зав. відділом форм і методів господарювання в агропродовольчому комплексі
ДУ "Інститут економіки та прогнозування НАН України",
К. О. ПРОКОПЕНКО,
кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник відділу форм і методів господарювання
в агропродовольчому комплексі
ДУ "Інститут економіки та прогнозування НАН України"
(Київ)

ПЕРСПЕКТИВИ МОДЕРНІЗАЦІЇ АГРАРНОГО СЕКТОРУ УКРАЇНИ *

Охарактеризовано зміст, мету і основні ризики процесу модернізації сільськогосподарського виробництва. Обґрунтовано перспективи її розвитку в розрізі галузей і підгалузей сільського господарства та різних груп сільськогосподарських виробників. Проаналізовано результати обстеження інноваційної діяльності вітчизняних сільськогосподарських підприємств. Розроблено цільові індикатори модернізації, а також обґрунтовано заходи щодо стимулювання інноваційної активності аграріїв.

Ключові слова: модернізація сільськогосподарського виробництва, агроновації, інноваційна активність, цільові індикатори модернізації.

O. V. SHUBRAVS'KA,
Professor, Doctor of Econ. Sci.,
Head of the Department of Forms and Methods of Management in Agrifood Complex,
Institute for Economics and Forecasting of the NAS of Ukraine,
K. O. PROKOPENKO,
Cand. of Econ. Sci.,
Senior Sci. Researcher of the Department of Forms and Methods of Management
in Agrifood Complex,
Institute for Economics and Forecasting of the NAS of Ukraine
(Kyiv)

PROSPECTS OF MODERNIZATION OF UKRAINE'S AGRARIAN SECTOR

The content, purpose, and main risks of the process of modernization of the agricultural production are characterized. Prospects of the development of sectors and subsectors of the agriculture and various groups of rural producers are substantiated. The results of inspection of the innovative activity of home agricultural enterprises are analyzed. Targeted indicators of the modernization are developed, and some directions and measures aimed at the stimulation of the innovative activity of farmers are grounded.

Keywords: modernization of the agricultural production, agronovations, innovative activity, targeted indicators of modernization.

Сучасний стан сільського господарства, як і більшості галузей національного господарського комплексу держави, зумовлює необхідність здійснення повно-

* Дослідження виконано за підтримки НАН України у рамках відомчої теми "Агропродовольчий розвиток України в контексті забезпечення продовольчої безпеки" (номер державної реєстрації 0111U001318).

масштабної модернізації виробничих процесів як єдиної можливості забезпечити довгострокове стабільне зростання агропродовольчого виробництва відповідно до парадигми сталого розвитку.

Під модернізацією розуміється процес цілісного оновлення суспільства, його переходу від традиційної моделі до сучасної – згідно з новітніми вимогами й нормами [1]. Основними ознаками модернізації вважаються розширення можливостей для використання сучасних технологій у ключових галузях матеріального виробництва; розширення форм споживання; створення соціальних, політичних і культурних умов для розвитку нового виробництва. Таким чином, модернізація – процес комплексний, який передбачає трансформування не тільки економічної, але й інших сфер суспільства відповідно до обраних цілей і, як правило, за певними канонами [2]. При цьому економічний аспект вважається найочевиднішим індикатором модернізації країни.

Головною складовою процесу модернізації національної економіки є перехід на інноваційний тип функціонування господарського комплексу, а шлях модернізації (наздоганяючий або випереджаючий розвиток) та її стратегічні перспективи визначаються часткою впроваджених “проривних” інноваційних проектів. Передбачається, що інноваційна економіка повинна функціонувати за іншими принципами, ніж традиційна, але має рухати вперед і традиційну економіку, тим самим забезпечуючи її модернізацію [3].

Питанням інноваційного розвитку аграрного сектору присвячено чимало праць вітчизняних і зарубіжних вчених (таких, зокрема, як М.М. Кулаєць, П.М. Музика, В.В. Россоха, В.М. Русан, О.Г. Шпикуляк, В.Д. Гончаров, С.В. Котєєв та інші). Водночас недостатньо висвітленими залишаються проблеми ідентифікації перспектив модернізації у розрізі галузей агропродовольчого комплексу та агровиробників, а також її ризиків, критеріїв та індикаторів; обґрунтування напрямів і механізмів прискорення інноваційного процесу у контексті модернізації аграрного сектору; визначення основних стимулів і способів усунення перешкод для розвитку інноваційної активності аграріїв.

Отже, мета статті полягає в обґрунтуванні перспектив модернізації сільськогосподарського виробництва, в основі якої лежить прискорення розвитку інноваційних процесів у галузі.

Модернізація аграрного сектору являє собою процес його техніко-технологічного і ресурсного оновлення, досягнення високого рівня конкурентоспроможності та стійких темпів розвитку на основі впровадження агроновацій з дотриманням принципів екологічної прийнятності та соціальної спрямованості результатів сільськогосподарської діяльності. Головними підсумками такого процесу мають стати забезпечення національної продовольчої безпеки у розрізі усіх її складових і зміцнення позицій країни на глобальному продовольчому ринку.

З огляду на специфіку сільськогосподарського виробництва (а саме – на те, що воно забезпечує життєво необхідні потреби населення), практично всі сектори галузі, які відповідають природним умовам України, мають перспективи модернізації.

Тим часом окремі галузі та підгалузі сільського господарства України, а також різні групи сільськогосподарських виробників мають різні потенціали модернізації. Рівень такого потенціалу і можливі строки його реалізації пропонується оцінювати з урахуванням таких факторів, як:

– рентабельність виробництва (визначає фінансові можливості виробників для впровадження новацій);

– обсяги виробництва та експортний потенціал (визначають перспективи збуту на внутрішньому і зовнішньому ринках);

– наявність і масштабність нововведень у розрізі груп сільськогосподарських виробників (визначають стартові позиції цих виробників у ході модернізації).

В останні роки сільське господарство України демонструє не тільки достатньо стабільне зростання обсягів виробництва, але й покращення показників його ефективності в агропідприємствах. Так, якщо за 2001–2005 рр. валова продукція галузі зросла порівняно з попереднім п’ятирічним періодом на 10%, то у 2006–2010 рр. – уже на 13%, тоді як за 2011–2012 рр. її середньорічний приріст становив 7,7% [4].

У галузі значно зросли прибутки та удвічі знизилася частка збиткових сільськогосподарських підприємств. До того ж уже протягом 8 років сільське господарство має показники рентабельності виробництва, істотно вищі від середніх по економіці. Так, у 2011 р. рентабельність виробництва сільськогосподарської продукції становила 27% (рослинництва – 32% і тваринництва – 13%), тоді як середній рівень по національному господарству не перевищив 6%. Проте це стало результатом не модернізації сільськогосподарського виробництва, а переходу підприємств на більш рентабельне виробництво зернових (кукурудзи, пшениці) та технічних (соняшнику, ріпаку) культур, які займають у господарствах із землекористуванням понад 3 тис. га 67–90% посівних площ. Водночас досить непогана динаміка виробництва й експорту спостерігається також в овочівництві, а невисокий (на 40% нижчий порівняно з рекомендованими нормами) рівень внутрішнього споживання фруктів і ягід є запорукою збереження стабільного попиту і на цю продукцію за умови, що продовольча купівельна спроможність населення не знизиться.

З тваринницької продукції найбільш рентабельними є молоко і яйця (відповідно, 19% і 39% у 2011 р.). Крім того, прибутковим є також м’ясо птиці, яке переробляється птахофабриками на власних потужностях і виробництво якого нарощується уже 10 років поспіль. І сьогодні продукція птахівництва займає досить непогані позиції як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках, які щодо останнього можуть бути поліпшені вже у найближчому майбутньому [5], чого не скажеш про вітчизняну свинину, а тим більше – про продукцію м’ясного і молочного скотарства. Незважаючи на окремі позитивні зрушення у цих сферах тваринництва, ситуація там дуже далека від стабільної (насамперед, внаслідок високих виробничих затрат і недотримання стандартів якості продукції). Оскільки світовий ринок (особливо несировинної агропродовольчої продукції) поділено і реальних можливостей для входу на нього небагато, то розраховувати на подолання існуючих бар’єрів можна, лише виробляючи висококонкурентну продукцію. Тому перспективи експортного потенціалу вітчизняних яловичини, свинини і молока простежуються, у першу чергу, в нинішніх межах (СНД), що саме по собі теж є достатньо невизначеним через відомі обставини на зразок не завжди виправданого введення різних заборон і обмежень*.

Щодо відмінностей у стартових позиціях різних груп сільськогосподарських виробників треба зазначити: якщо в умовах кризи 90-х років вітчизняне сільське

---

* Щодо яловичини перспективними можуть бути країни Близького Сходу.

господарство більшою мірою концентрувалось у господарствах населення, то з 2000 р. розпочався процес відновлення позитивної динаміки у сільськогосподарських підприємствах, діяльність яких з 2001 р. є прибутковою переважно за рахунок рослинництва (з 2008 р. прибутковим стало і тваринництво). Відповідно, такі підприємства більше фінансово спроможні модернізувати виробничі процеси. Разом з тим очевидно, що більшість господарств населення і невеликих сільськогосподарських підприємств – через відсутність або, у кращому випадку, значну обмеженість власних фінансових ресурсів і хронічну недоступність бюджетного фінансування – практично позбавлені можливості здійснити радикальне оновлення власної матеріально-технічної бази та використовувати передові технології агровиробництва.

Отже, сьогодні, з урахуванням наявних надбань і поточного фінансового стану, кращі передумови для швидкого освоєння агроновацій мають сільськогосподарські підприємства (насамперед, великі), спеціалізовані на вирощуванні зерна й соняшнику. Достатньо перспективним є також інноваційно-технологічне оновлення виробництва овочів і фруктів, причому в даному разі значним є і потенціал імпортозаміщення. Дещо віддаленішою бачиться перспектива модернізації тваринництва, оскільки для цієї сфери (особливо для виробництва яловичини), крім зазначеного вище, протягом тривалого часу були характерними тенденції згортання виробництва, подолання яких у 2012 р. усе ж не дозволяє говорити про безповоротність цього процесу. Те саме у цілому є притаманним і для виробництва молока.

Щодо потенціалу модернізації господарств населення, які сьогодні виробляють майже половину сільськогосподарської продукції (49%), але мають обмежені можливості для підвищення ефективності виробництва (а тим більше – для впровадження інноваційних розробок), то тут передбачаємо наявність перспектив лише у середньостроковому періоді, та й то за умови широкого залучення таких господарств до кооперативних та інших видів об'єднань з метою підвищення конкурентоспроможності та включення до державної системи підтримки.

Як вказувалося, масштаби й темпи модернізації національної економіки та її аграрного сектору визначаються якістю і кількістю інноваційних розробок, впроваджених суб'єктами господарювання. Важливо наголосити, що в усьому світі сприяння підвищенню інноваційної активності сільськогосподарських виробників вважається одним з головних пріоритетів національної аграрної політики. У цьому зв'язку в міжнародних документах увага акцентується також на винятковій необхідності забезпечити збільшення і стабільність фінансування наукових досліджень, а також виробничо-консультаційної та інформаційної сфер у сільському господарстві [6].

Водночас визнається, що на світовому рівні спостерігається значне недофінансування сільськогосподарських науково-дослідних розробок (R&D), і особливо – у країнах, які розвиваються і де мають місце стагнація або скорочення обсягів фінансування наукових досліджень у сфері сільського господарства. При цьому, згідно з розрахунками, інвестування у науково-дослідні розробки є дуже вигідним з огляду на істотне зростання продуктивності агрогосподарювання в результаті їх впровадження [7]. Усе це підтверджує необхідність систематичного державного фінансування таких досліджень, а також сприяння у залученні до такої діяльності недержавних і некомерційних структур.

На достатньо високому рівні фінансування агроінноваційної діяльності перебуває у США. Профільне міністерство (USDA) щороку займає 6-те – 7-ме місце за обсягами бюджетних коштів, наданих на здійснення НДДКР. У 2009 р., незважаючи на кризові явища в американській економіці та скорочення загального державного фінансування R&D у 2008–2009 рр., відповідні виплати USDA зросли в 1,2 раза у поточних цінах, а його частка в загальному обсягу виділених коштів збільшилася порівняно з попереднім роком з 1,3% до 1,7% [8].

У багатьох сферах інноваційні розробки та їх впровадження здійснюються державою у партнерстві з виробниками. Наприклад, у США створено НДІ молочного тваринництва (DRI – Dairy Research Institute), який є некомерційною організацією у складі відповідного інноваційного центру Міністерства сільського господарства США (Innovation Center for U.S. Dairy). Примітно, що DRI формувався за провідної ролі молочного переробно-збутового кооперативу Dairy Farmers of America. Інститут реалізує програми з дослідження корисності споживання молочної продукції, а також із залучення інвестицій до впровадження новацій у сфері виробництва молока і молочної продукції [9]. Діяльність DRI спрямовано на розширення доступу виробників молочної продукції та інвестиційних ресурсів до інноваційних досліджень у сфері виробництва і збуту молокопродуктів та їх інгредієнтів, причому у глобальних масштабах. Цей інститут співпрацює як з промисловістю, так і з академічними, урядовими і комерційними структурами від імені зазначеного інноваційного центру, некомерційної організації (National Dairy Council), фінансованої у рамках національної програми сприяння зростанню попиту на молочну продукцію (National Dairy Checkoff) та інших партнерів. DRI має і так звану “відкриту” інноваційну програму, до якої пропонується долучатися дослідникам, здатним запропонувати інноваційні ідеї та розробки для задоволення конкретних запитів молочної промисловості.

Сьогодні серед найбільш затребуваних у світі агроновацій – адаптаційні технології, що дозволяють перейти від пом’якшення негативних наслідків кліматичних змін (яке донедавна переважало) до максимального пристосування до них. Насамперед, це новації у сфері аграрної біотехнології, які, незважаючи на істотні розбіжності щодо безпечності їх використання, дають можливість отримати сорти сільськогосподарських культур, стійкіші до наслідків змін клімату, і тим самим створити передумови для стабільного зростання виробництва рослинницької продукції. У світі кількість патентів на такі адаптаційні розробки відчутно зростає (з менш як 10 у 1995 р. до майже 200 у 2007 р.) [10]. При цьому понад 80% відповідних заявок надходить з країн ОЕСР. Переважна більшість (4 з 5) найактивніших у патентуванні організацій представляють приватні компанії (BASF, Monsanto, Mendel Biotechnology та Bayer Group), а роль державного сектору в розробці адаптаційних агроновацій є найвищою в Японії, Китаї та Південній Кореї.

За останніми даними, серед країн ОЕСР частка біотехнологічних фірм, які здійснюють дослідження у галузі сільськогосподарського і продовольчого виробництва, у загальній кількості таких фірм була найбільшою в Іспанії (68% у 2010 р.) і Новій Зеландії (38% у 2011 р.) [11]. У 2011 р. найвищий рівень фінансування біотехнологічних досліджень у зазначених галузях спостерігався в Естонії та Польщі (відповідно, 25% і 23% загальної суми коштів)*.

---

* Найбільш пріоритетним напрямом біотехнологічних досліджень в усіх країнах є охорона здоров’я, куди щороку направляється від 50% до понад 90% загальних обсягів фінансування.

Світові наукові дослідження у сфері агроновацій концентруються переважно на таких напрямках, як забезпечення здорового харчування, підвищення ефективності виробництва традиційної тваринницької та рослинницької продукції, розробка технологій виробництва відновлюваної та екологічно безпечної біопродукції, підвищення стійкості й безпечності продовольчого забезпечення. Інакше кажучи, основними галузями досліджень є стале водо- та енергозабезпечення, стале землекористування й виробництво продовольства, а також ефективне використання виробничих ресурсів і відходів.

В Україні фінансування наукових і науково-технічних робіт у сільському господарстві має значно нижчий рівень, ніж у розвинутих країнах, хоча кошти на цей важливий напрям виділяються. Так, у 2011 р. їх розмір становив 547,9 млн. грн. (або 5,7% відповідного показника для всіх галузей), з них за рахунок державного бюджету профінансовано 422,2 млн. грн. (або, відповідно, 10,9%). У державному бюджеті на 2013 р. на дослідження, прикладні наукові та науково-технічні розробки у сфері агропромислового комплексу передбачено направити 117,6 млн. грн.

Вченими НААН України за останній період створено й передано на державне сорто випробування 45 нових сортів і гібридів зернових, гібриди соняшнику з покращеними властивостями, 9 нових сортів кормових культур. Розробки вітчизняних селекціонерів забезпечують до 20% приросту врожайності сільськогосподарських культур. Крім того, визначено напрями оптимізації використання земельних ресурсів, раціонального водокористування та розвитку меліорації земель, запропоновано комплекс знарядь для енергозберігаючих технологій обробітку ґрунту. Тварини нових порід, створених українськими вченими, відповідають вимогам промислових технологій, а за генетичним потенціалом не поступаються перед зарубіжними аналогами [12].

Отже, певною мірою інноваційний процес у вітчизняному агропродовольчому комплексі розвивається, але поки що не повністю відповідає загальносвітовій спрямованості [13]. Найбільш очевидною метою впровадження агроновацій в Україні є збільшення випуску продукції та, як результат, підвищення ефективності використання виробничих ресурсів галузі. Причому в багатьох випадках це досягається за рахунок зниження загального рівня сталості аграрного господарювання і посилення його структурних деформацій. Тим часом є й успішні приклади застосування альтернативних, екологічно безпечних технологій землеробства, виробництва органічної продукції, використання відходів основного виробництва тощо. З огляду на відсутність офіційної статистичної інформації про розвиток інноваційного процесу у вітчизняному аграрному секторі, нами було розроблено анкети і за підтримки Держкомстату України проведено вибіркове опитування сільськогосподарських підприємств *, аналіз результатів якого дозволив сформулювати загальне бачення основних тенденцій у сфері використання агроновацій.

Насамперед, привертає увагу достатньо високий рівень інноваційної активності опитаних підприємств (понад половину в рослинництві та майже третина у тваринництві). При цьому чітка відповідність між фінансовим станом підприємств і ступенем їх залучення до інноваційного процесу не простежується. Характерно,

* Основними критеріями відбору підприємств до групи обстежуваних стали наявність публічної інформації про них і достатньо високий рівень їх прибутковості. Перше, на нашу думку, в тому числі свідчить про певну успішність підприємств і про порівняно вищий ступінь сприйнятливості їх керівництва до нововведень, а друге – про фінансові можливості для впровадження новацій.

що єдиним джерелом фінансування інновацій високоприбутковими підприємствами були і залишаються їх власні кошти *. Тваринницькі підприємства направляли їх виключно на придбання інноваційних основних засобів (машин, обладнання, установок, поголів'я тварин), а рослинницькі — ще й на закупівлю оборотних засобів (елітного насіння, біодобрив — 28% коштів). Слід як негативну тенденцію виокремити дуже низьку питому вагу коштів, витрачених на фінансування досліджень і розробок (0,5%), а також на придбання нових технологій (2,5%).

Велика кількість досліджених підприємств (62% у рослинництві та 33% у тваринництві) впроваджували також організаційні та маркетингові новації (зокрема, такі, як навчання кадрів і вдосконалення організації управління).

Крім того, необхідно зазначити, що високоприбуткові рослинницькі підприємства проявляли інноваційну активність і у тваринництві. Так, з підприємств, спеціалізованих на вирощуванні зернових і технічних культур, половина використовувала нові породи тварин (як українські, так і зарубіжні) та закуповувала спеціалізовану техніку для тваринництва, причому переважно вітчизняного виробництва (те саме робила і третина овочівницьких підприємств), а третина — використовувала прогресивні технології (як українського, так і зарубіжного походження) виробництва молока й відгодівлі худоби.

Поряд з недостатнім державним стимулюванням розвитку агроінноваційної діяльності, несприятливим треба визнати також обмежене використання підприємствами вітчизняних інноваційних розробок та інституційних джерел інформації про агроновації. Так, основними джерелами інформації про наявність інноваційних розробок і можливості для їх впровадження сільськогосподарськими підприємствами визнано внутрішні відомості (в межах підприємства або групи підприємств), а також ті, що надійшли від постачальників обладнання і ресурсів. Тим часом більшість підприємств вказали на низький рівень використання інформації від ВНЗ, державних і приватних НДІ та комерційних лабораторій, на середній рівень важливості інформації, отриманої на конференціях, виставках, ярмарках, з наукових журналів і спеціалізованих публікацій.

Активізація агроінноваційної діяльності, вдосконалення управління цим процесом на всіх рівнях багато в чому залежать від ідентифікації факторів, які сприяють і перешкоджають використанню новацій. Аналіз відповідей агропідприємств на запитання щодо таких стимулів та обмежень виявив, що основними цілями впровадження агроновацій були оновлення застарілих ресурсів і процесів; вихід на нові ринки або збільшення частки ринку; зменшення затрат праці, матеріалів та енергії на одиницю продукції (понад 50% підприємств, які надали відповіді, оцінили ці стимули за найвищим рейтингом). Водночас аграрні підприємства не підкреслили вагомості таких цілей, як зменшення негативного впливу на навколишнє природне середовище і розширення номенклатури товарів або послуг. Отже, основними цілями впровадження новацій опитані підприємства визнали зниження затрат і ресурсомісткості, а також зростання продуктивності праці, що свідчить про пріоритетність для них стратегії підвищення конкурентоспроможності.

Серед факторів, які стоять на заваді розвитку інноваційної діяльності у вітчизняних сільськогосподарських підприємствах, головними, згідно з резуль-

---

* У 2011 р. кредитні та бюджетні ресурси використовували (і то в невеликих обсягах — у цілому до 4% залученого фінансування) лише підприємства з доходом до 40 млн. грн.

татами опитування*, є цінові та інформаційні (і це – при тому, що до обстеження було залучено лише успішні підприємства з чистим доходом від 235 тис. грн. до 439 млн. грн.), а саме – відсутність коштів у межах підприємства та фінансування з джерел за його межами, надто високі затрати на інноваційну діяльність та обмеженість інформації про ринки інноваційної продукції. Крім того, на думку опитаних, істотно гальмують інноваційний процес відсутність кваліфікованого персоналу й невизначеність попиту на інноваційну продукцію.

З огляду на наведені цілі та перспективи агроінноваційної діяльності на глобальному рівні, очевидно, що ключовим орієнтиром світового сільськогосподарського розвитку є забезпечення його сталості, і в першу чергу, дотримання принципу екологічної виправданості. Тому в анкетах було сформульовано запитання про вигоди для навколишнього природного середовища від впровадження агроновацій. Аналіз відповідей опитаних сільськогосподарських підприємств виявив, що, хоча більш як половина з них і визнали наявність таких ефектів, все ж найочевиднішим результатом для природи було названо скорочення питомого матеріало- та енергоспоживання. Водночас про зменшення забруднення ґрунту, води та повітря повідомили менш як третина всіх підприємств, а про впровадження вторинного використання відходів, води та матеріалів, а також про заміну матеріалів на менш забруднюючі або менш небезпечні – 20%. Енергозберігаючі системи (зокрема, котли на альтернативному паливі) використовували лише 10% рослинницьких господарств. Основною причиною, що спонукала виробників до використання природоохоронних розробок, названо необхідність відповідати чинним (і тим, які можуть бути введені в майбутньому) екологічним нормам. Очевидно, що сьогодні такий фактор, як можливість отримання від держави певних фінансових преференцій у зв'язку з впровадженням зазначених новацій, в Україні не діє.

Зрозуміло, що проведене обстеження не може претендувати на достатню репрезентативність і отримання вичерпного уявлення про інноваційну діяльність в усьому вітчизняному сільськогосподарському виробництві. Але, з огляду на комплексний характер поставлених запитань, залучення до опитування підприємств не тільки різної спеціалізації, але й різних масштабів, форм власності та територіальної належності, можна з великою ймовірністю передбачити наявність необхідних умов для визнання результатів анкетування такими, які можливо екстраполювати на всю сукупність підприємств галузі. Це дає нам підстави констатувати, що в цілому в сільськогосподарських підприємствах України інноваційний процес характеризується досить високою активністю, рівень і ступінь диверсифікації напрямів якої значною мірою зумовлюються фінансовим станом суб'єктів господарювання. Серед основних негативів – обмежене використання підприємствами вітчизняних інноваційних розробок; слабка доступність інституційних джерел інформації про інноваційні досягнення; недостатній рівень впровадження агроекологічних новацій; недовірливість системи державного сприяння розвитку агроінноваційної діяльності.

Для активізації такої діяльності, насамперед, необхідно зосередитися на питаннях розширення доступності для аграріїв відповідних фінансових та інформаційних ресурсів. У цьому зв'язку головним завданням держави має стати підтримка зростання фінансових можливостей агропідприємств, у першу чергу, середніх і

* Примітно, що на цей блок запитань відповіли всі залучені до опитування підприємства – як інноваційно активні, так і ті, що визнали себе неактивними у цій сфері.

малих, які мають реальний потенціал модернізації, тобто відповідні стартові умови у вигляді достатньої прибутковості та прогресивного керівництва. При цьому стимулюватися повинне нарощування як власних коштів (за рахунок сприяння розширенню збуту продукції), так і тих, які надаються з бюджету (у вигляді податкових преференцій інноваторам, фінансування НДДКР аграрної спрямованості, субсидування впровадження підприємствами вітчизняних і екологозахисних інноваційних розробок тощо).

Важливо також покращити поінформованість аграріїв у сфері поширення інновацій та активізувати співпрацю державних академічних і галузевих НДІ з аграрними підприємствами. Усе це в комплексі сприятиме модернізації вітчизняного агропродовольчого виробництва та узгодженню напрямів його інноваційного розвитку із загальносвітовими тенденціями.

Поряд з безперечними позитивами модернізації сільськогосподарського виробництва, не можна не відзначити її ймовірні ризики. За рівнями прояву вони поділяються на загальнонаціональні та галузеві, а за підсумками і перешкодами для реалізації окреслених напрямів — на наслідкові та обмежуючі.

На загальнонаціональному рівні обмежувачами є потреба в додаткових джерелах фінансування як наукових досліджень, так і впровадження сільськогосподарськими виробниками інноваційних розробок; лімітованість водних та енергетичних ресурсів, необхідних для повноцінної модернізації галузі; непередбачуваність податкової та експортно-імпоротної політики держави, що зумовлює наявність проблем із залученням бізнесу до модернізаційних процесів. *Наслідковими* є екологічні ризики, що провокуються застосуванням недостатньо перевірених інноваційних засобів виробництва, інтенсивними технологіями виробництва, концентрацією тваринництва, порушеннями рекомендованої структури посівів і співвідношення між тваринництвом і рослинництвом у сільськогосподарських підприємствах; соціальні ризики, пов'язані, насамперед, з імовірним зростанням безробіття у сільській місцевості внаслідок підвищення продуктивності праці в галузі; проблеми зі збутом обсягів агропродовольчої продукції, зрослих внаслідок використання новачій; відсутність гарантій якості продовольчої продукції, отриманої з використанням агроновачій; імовірність зміцнення монопольних позицій підприємств, які активно модернізуються.

Зрозуміло, що реалізація наведених ризиків так чи інакше позначиться і на функціонуванні галузі. Проте на *галузевому рівні* можуть виникнути й додаткові загрози. З *обмежувачих* це, насамперед, нестача власних коштів, які є основним джерелом фінансування інновацій; відсутність достовірної інформації про інноваційні розробки та їх якісні характеристики; низька культура виробництва, притаманна для більшості вітчизняних агровиробників; нестача кваліфікованих спеціалістів. З *наслідкових* це — деформування структури вітчизняного агровиробництва в умовах посилення інтеграційних тенденцій і розширення сфер агробізнесу, перспективних для модернізації; нерозвинутість інфраструктури збуту продукції галузі, що може стати додатковим фактором “обвалу” внутрішнього продовольчого ринку при зростанні обсягів виробництва в результаті його модернізації.

Здійснення контролю за ходом модернізації передбачає побудову і розрахунок певних показників, які б характеризували ключові орієнтири розвитку та основні параметри поточного стану агрогосподарювання у країні. В цьому зв'яз-

ку, у першу чергу, має бути врахована необхідність стабільного збільшення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції, підвищення її якості та оптимізації структури виробництва. Тому нами пропонуються такі основні цілі та відповідні їм індикатори модернізації сільськогосподарського виробництва України у середньостроковій перспективі.

Ціль: збільшення випуску продукції.

Індикатори:

1. Середньорічний темп зростання обсягів валової продукції рослинництва, не менший від 3,7% (середній темп, який склався за 2000–2012 рр.).

2. Середньорічний темп зростання обсягів валової продукції тваринництва, не менший від 1,9% (середній темп, який склався за 2000–2012 рр.).

Ціль: стабілізація обсягів виробництва основних видів продукції рослинництва.

Індикатор:

3. Зниження волатильності врожайності зернових до 10%, а в довгостроковій перспективі – до 5%, як у розвинутих країнах (сьогодні волатильність урожайності зернових перебуває на рівні 15%).

Ціль: підвищення якості продукції.

Індикатори:

4. Збільшення частки площ під органічним землеробством у структурі сільськогосподарських угідь до 5% (для країн Європи середнє значення цього показника становить 4,4%, проте Україна, з огляду на її природний потенціал, має можливість його перевищити).

5. Збільшення частки молока “екстра” та вищого гатунку до 35–40% (молоко такого рівня якості надходить від сільськогосподарських підприємств, які нині забезпечують понад половину сировинних потреб молокопереробної промисловості; від господарств населення на переробку надходить лише 0,2% молока вищого гатунку).

Ціль: оптимізація структури виробництва і споживання продовольчої продукції.

Індикатори:

6. Дотримання структури виробництва, яка б відповідала оптимальному співвідношенню культур у сівозмінах *.

7. Дотримання у раціоні харчування населення рекомендованого дієтологом співвідношення білків (частка білків тваринного походження – 55%) і жирів (частка жирів рослинного походження – 30%) (у 2012 р. перший з цих показників становив 44,4%, а другий – 40%).

Наведені індикатори, що характеризують окреслені кінцеві цілі модернізації, варто доповнити рядом проміжних підцілей, які, у свою чергу, характеризуються показниками, що дозволяють відстежити в динаміці можливості досягнення основних цілей. Так, зокрема, необхідно забезпечити:

– норму нагромадження (відношення обсягу інвестицій до ВВП або для окремих галузей – до ВДВ) на рівні 25% ** (сьогодні для національної економіки

* Про затвердження нормативів оптимального співвідношення культур у сівозмінах в різних природно-сільськогосподарських регіонах : Постанова Кабінету Міністрів України від 11 лют. 2010 р. № 164.

** У повоєнній Європі аж до 70-х років ХХ ст. (тобто у період активного відновлення) цей показник для всіх економік становив 25%, в Японії – відповідно, 30%, тоді як у СРСР у період індустріалізації та в сучасному Китаї – до 40% в окремі роки.

в цілому частка інвестицій у ВДВ становить 20%, а для сільського господарства — 16,7%);

— зростання реальних доходів осіб, зайнятих у сільськогосподарському виробництві;

— збільшення частки зрошуваних земель у загальній площі сільськогосподарських угідь сільськогосподарських підприємств до 9,5%, що відповідатиме частці іригованих площ у 1990 р. (без урахування площ, переданих у ході розпаювання господарствам населення);

— зростання частки площ, засіяних елітним насінням, до 15% *.

Досягнення поставлених цілей модернізації забезпечується, з одного боку, дотриманням у повному обсягу норм чинного законодавства щодо розвитку сільськогосподарського виробництва (насамперед, щодо зміцнення фінансового стану товаровиробників), а з іншого — вдосконаленням чинних і прийняттям нових законодавчо-нормативних документів, які, на додачу до сказаного, повинні цілеспрямовано стимулювати інноваційну активність аграріїв.

Для сприяння прискоренню модернізації вітчизняного сільськогосподарського виробництва, в першу чергу, необхідно забезпечити:

— щорічну гарантовану бюджетну підтримку розвитку довгострокового кредитування впровадження аграріями прогресивних технічних засобів і технологій шляхом здешевлення процентної ставки кредитів банків і розвитку системи фінансового лізингу; часткову компенсацію їм вартості придбання складної сільськогосподарської техніки та племінної худоби;

— розвиток і вдосконалення системи збуту сільськогосподарської продукції (зокрема, інфраструктури аграрного ринку у напрямі першочергового формування системи біржової та інших форм оптової торгівлі з “прозорими” механізмами ціноутворення); розбудову складського і спеціалізованого транспортного господарств і системи інформаційно-комунікаційного забезпечення операторів ринку;

— сприяння розвитку кооперативних та інших об’єднань сільськогосподарських товаровиробників з метою підвищення їх конкурентоспроможності;

— фінансове стимулювання розвитку високоефективних екологічнобезпечних виробництв;

— бюджетне фінансування заходів щодо розвитку селекції та насінництва (у тому числі щодо створення і використання рослин із заданими властивостями); захист рослин і тварин; нарощування генетичного потенціалу продуктивності тваринництва (у тому числі за рахунок придбання високопродуктивних племінних тварин зарубіжної селекції) та прискорене створення відповідної кормової бази (у тому числі шляхом вирощування необхідних для кормовиробництва високобілкових культур та організації високопродуктивних культурних пасовищ (у тому числі зрошуваних)); покращення родючості ґрунтів; розвиток меліорації земель сільськогосподарського призначення;

---

* За даними обстеження, проведеного Держкомстатом України у 2006 р., на оригінальне та елітне насіння в усіх посівах сільськогосподарських культур припадало, відповідно, лише 0,2% та 1,7%.

Згідно з комплексною галузевою програмою “Розвиток зерновиробництва в Україні до 2015 року”, було заплановано виробництво вітчизняного оригінального та елітного насіння зернових в обсягу лише 5% загальної потреби у насінневому матеріалі.

– унормування розвитку екологічного землеробства та системи його сертифікації.

Усе це, як зазначалося, вимагатиме забезпечення реалізації в повному обсягу норм чинних законів України та постанов уряду, які стосуються розвитку сільського господарства і спрямовані на сприяння розширенню фінансових можливостей сільськогосподарських виробників, на забезпечення прискореного розвитку тваринництва на інноваційній основі, на впровадження новітніх технологій виробництва тощо.

Список використаної літератури

1. “БСЭ”. – М. : Советская энциклопедия, 1974. – Т. 16. – С. 402.
2. *Бокарев Ю.П.* Теории модернизации и экономическое развитие // Вестник РГГУ. Серия: экономика. – 2009. – № 3. – С. 14–25.
3. *Смирнов О.* Модернизация без инноваций – это тупик [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ng.ru/politics/2010-03-24/1_modernize.html.
4. Валова продукція сільського господарства України за 2012 рік (у постійних цінах 2010 р.). Попередні дані / Стат. бюл. – К. : Держстат України, 2013. – 22 с.
5. Україна отримала право поставляти продукцію птахівництва до Євросоюзу [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=246080561&cat_id=244276429.
6. Agriculture development and food security. Report of the UN Secretary-General [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N10/477/62/PDF/N1047762.pdf?OpenElement>.
7. *Alston J.M.* The Benefits from Agricultural Research and Development, Innovation, and Productivity Growth // OECD Food, Agriculture and Fisheries Papers. – 2010. – № 31. – 27 p.
8. Science and Engineering Indicators: 2010, 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nsf.gov/statistics/seind10/pdf/at.pdf>; <http://www.nsf.gov/statistics/seind12/tables.htm#c4>.
9. Dairy Research Institute [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.driresearchsubmission.com/Pages/Home.aspx>.
10. *Agrawala S., Bordier C., Schreitter V., Karplus V.* Adaptation and Innovation. An Analysis of Crop Biotechnology Patent Data [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dx.doi.org/10.1787/5k9csvgvntt8p-en>.
11. Key biotechnology indicators [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.oecd.org/sti/innovation/science/technologyandindustry/keybiotechnologyindicators.htm>.
12. Панорама аграрного сектора України, 2011 : наук.-аналіт. видання. – К. : НВЦ “Експоцентр України”, 2012. – 80 с.
13. *Шубравська О.В.* Напрями, тенденції та ризики інноваційних трансформацій агропродовольчого розвитку // Інноваційні трансформації аграрного сектора економіки : моногр. ; [О.В. Шубравська, Л.В. Молдаван, Б.Й. Пасхавер та ін.] ; [за ред. О.В. Шубравської]. – К. : Ін-т екон. та прогноз. НАН України, 2012. – С. 25–53.

References

1. “BSE” [Great Soviet Encyclopedia]. Moscow, Sovet. Ents., 1974, Vol. 16, p. 402 [in Russian].
2. *Bokarev Yu.P.* *Teorii modernizatsii i ekonomicheskoe razvitiie* [Theories of modernization and economic development]. *Vestnik RGGU. Seriya: ekonomika – Bull. RSHU. Ser. Econ.*, 2009, No. 3, pp. 14–25 [in Russian].
3. *Smirnov O.* *Modernizatsiya bez innovatsii – eto tupik* [Modernization without innovations is a dead end], available at: http://www.ng.ru/politics/2010-03-24/1_modernize.html [in Russian].
4. *Valova Produksiya Sil's'kogo Gospodarstva Ukrainy za 2012 Rik (u Postiinykh Tsinakh 2010 Roku). Poperedni Dani* [Gross Production of Ukraine's Agriculture for 2012 (in Constant Prices for 2010). Preliminary Data]. Kyiv, Derzhstat Ukrainy, 2013 [in Ukrainian].
5. *Ukraina otrymala pravo postavlyaty produktsiyu ptakhivnystva do Evrosoyuzu* [Ukraine obtained the right to supply the poultry farming products to the EC], available at: <http://>

www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=246080561&cat_id=244276429 [in Ukrainian].

6. Agriculture development and food security. Report of the UN Secretary-General, available at: <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N10/477/62/PDF/N1047762.pdf?OpenElement>.

7. Alston J.M. The Benefits from Agricultural Research and Development, Innovation, and Productivity Growth. *OECD Food, Agriculture and Fisheries Papers*, 2010, No. 31.

8. Science and Engineering Indicators: 2010, 2012, available at: <http://www.nsf.gov/statistics/seind10/pdf/at.pdf>; <http://www.nsf.gov/statistics/seind12/tables.htm#c4>.

9. Dairy Research Institute, available at: <http://www.drresearchsubmission.com/Pages/Home.aspx>.

10. Agrawala S., Bordier C., Schreitter V., Karplus V. Adaptation and Innovation. An Analysis of Crop Biotechnology Patent Data, available at: <http://dx.doi.org/10.1787/5k9csvgvntt8p-en>.

11. Key biotechnology indicators, available at: <http://www.oecd.org/sti/innovationinsciencetechnologyandindustry/keybiotechnologyindicators.htm>.

12. *Panorama Agrarnogo Sektora Ukrainy, 2011* [Panorama of Ukraine's Agrarian Sector]. Kyiv, SPC “Ekspotsentr Ukrainy”, 2012 [in Ukrainian].

13. Shubravs'ka O.V. *Napryamy, tendentsii ta ryzyky innovatsiinykh transformatsii agroprodovol'chogo rozvytku, v: Innovatsiini Transformatsii Agrarnogo Sektora Ekonomiky; O.V. Shubravs'ka, L.V. Moldavan, B.I. Paskhaver ta in.; za red. O.V. Shubravs'koi* [Directions, tendencies, and risks of innovative transformations of the agricultural development, in: Innovative Transformations of Economy's Agrarian Sector; O.V. Shubravs'ka, L.V. Moldavan, B.I. Paskhaver et al.; edited by O.V. Shubravs'ka]. Kyiv, Institute for Economics and Forecasting of the NAS of Ukraine, 2012, pp. 25–53 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 19 березня 2013 р.
